

מערכה קמד. שינוי מידות מזבח העולה (סא,ב-סב,א)

מקום מערכה. אמר רבי יוסי: מתחילה לא היה אלא שמונה ועשרים על שמונה ועשרים... עד שנמצא מקום המערכה עשרים על עשרים, וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב כמין גמא, שנאמר (יחזקאל מג,טו): 'והאריאל שתיים עשרה אורך בשתיים עשרה רוחב רבוע'. יכול שאינו אלא שתיים עשרה על שתיים עשרה? כשהוא אומר 'אל ארבעת רבעיו' מלמד שמן האמצע הוא מודד שתיים עשרה אמה לכל רוח".

דברי ר' יוסי נסמכים על הפסוק בדברי הימים (ב ד,א): "ויעש מזבח נחושת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו" (רא"ש וגר"א במידות), ופירושו, שמקום המערכה היה עשרים אמה (ועוד ארבע אמות לכל רוח להילוך הכהנים, לקרנות, לסובב וליסוד, סך הכל כ"ח על כ"ח). ומסתימת רוב מפרשי המשנה משתמע שתנא קמא אינו חולק בדבר, והכל מודים שהמזבח בבית ראשון היה קטן יותר². אף הרמב"ם (הל' בה"ב ב,ה) כותב כדעת ר' יוסי: "מזבח שעשה משה, ושעשה שלמה, ושעשו בני הגולה, ושעתידי להעשות – כולן עשר אמות גובה... ומזבח שעשו בני הגולה, וכן העתידי להבנות – מדת ארכו ורחבו ל"ב אמות על ל"ב". בסיפא השמיט "שעשה שלמה", מפני שהמזבח של שלמה היה קטן יותר.

ברם, המאירי במידות כותב: "ור' יוסי חלק לומר שמתחילה באותו שעשה שלמה לא היה קו שטחו התחתון אלא כ"ח על כ"ח... ונראין דברי תנא קמא³. כדעה זו ניתן להבין גם מדברי רש"י בכמה מקומות⁴. יתכן אולי לומר, לדעת תנא קמא על פי שיטה זו, שמקום המערכה היה עשרים אמה, ככתוב בדברי הימים, למרות שרוחב המזבח היה ל"ב אמה, משום שהמקום המיועד להילוך הכהנים היה רחב יותר (שלוש אמות מכל צד, ועוד שלוש אמות לקרנות, לסובב וליסוד)⁵.

התוספת בבית שני: בדרום המזבח או בצפון?

במשנה במידות, כפי שהובאה בגמ' לפנינו, נאמר שעולי בבל הוסיפו "ד' אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב", וכן גרסת רש"י (ד"ה גמא)⁶. רבנו תם (בתוס' ד"ה ארבע) התקשה בדבר, שכן בגמ' לעיל (נגב), נאמר שבדרום המזבח ומזרחו

בתורה נקבעו מידות מדויקות למשכן ולכמה מכליו: הארון, השולחן, המזבח הפנימי והמזבח החיצון. במקדש בירושלים חובה לשמור על גודל הכלים כפי שהיה במשכן (הל' בית הבחירה ג,יב, יז, ועיין שמות כה,ט ברש"י רמב"ן ואור החיים). אבל ההיכל עצמו הוגדל הרבה יותר. שינוי זה היה על פי הגבורה, ככתוב: "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דברי הימים-א כה,יט), וטעמו מובן בפשטות: המשכן נועד להיטלטל ממקום למקום במסעות בני ישראל במדבר, וצורתו ומידותיו הקטנות נקבעו בהתאם.

המזבח, מבחינה זו, דומה להיכל, שכן אף הוא היה מיטלטל במשכן, ובמקדש נעשה כמבנה קבוע בקרקע, בניגוד למזבח הפנימי, כלשון הגמ' (לעיל כז,ב) בהשוואה בין המזבחות: "האי רצפה והאי כלי שרת". גם מבחינת תפקודו ושימוש, אינו דומה המזבח במדבר למזבח במקדש הקבע בארץ ישראל¹. ואכן, גם מידות המזבח שונו במהלך הדורות, מן המשכן לבית ראשון וממנו לבית שני, כפי שיבואר.

הסוגיה עוסקת בשאלה, מהו המקור שעל פיו נקבעו מידות המזבח בבית המקדש השני? האם הדבר מסור לשיקולם של בוני המקדש, הבונים את המזבח בהתאם לצורך השעה, או שמא מידות המזבח מוכתבות על פי הנבואה ואין לסטות מהן? וממילא במקדש השלישי, שייבנה במהרה בימינו, האם חובה לעשות מזבח זהה לחלוטין לזה שהיה בימי בית שני, או שניתן יהיה לעשות בו שינויים מסיבות שונות?

שינוי מידות המזבח הינו אחת השאלות המעשיות בדיון על חידוש עבודת המקדש בימינו, מאחר שיתכן שיהיה צורך לבנות מזבח קטן מזה שהיה בבית שני, מסיבות שונות (כגון, כדי לוודא את היותו בשטח המקודש לכך, או מחמת הספק בגודל האמה, ועוד). לפיכך, יש חשיבות רבה לבירור שאלת הגודל הנדרש במזבח, לכתחילה או בשעת הדחק.

המשנה במידות: עולי בבל הגדילו את המזבח

שינוי במידות (ג,א): "המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים... נמצא עשרים וארבע על עשרים וארבע

אלף עולות): "ובמזבח שעשה שלמה היה מקום המערכה כ' על כ' לדבי יוסי"; אם כן, בהמשך (ד"ה אף כאן) כתב מידה זו למקום המערכה אף בדעת ר' יהודה (ואין לזה הכרח מכח הסוגיה, עיין שם). עוד מצינו ברש"י במלכים (א,ח,סד), שהביא את הגמ' לעיל נט,ב: "אמר לו ר' יוסי... וכשאתה מגיע לחשבון אמות" וכו', ופירשה: "שמזבח משה מקום מערכתו אמה על אמה, וזהו היה מקום מערכתו כ"ד על כ"ד, הרי של שלמה חמש מאות שבעים ושש כשל משה" (וכי"ב במיוחס לרש"י בה"ב ז,ז); אך תמוה שרש"י במלכים כותב זאת בדעת ר' יוסי עצמו! (העיר על כך הרש"ש במידות).

5. תירוץ זה אינו מיישב את דברי רש"י במלכים הנ"ל, הכותב שמקום המערכה בבית ראשון היה כ"ד.

6. וכן ברוב כתה"י בגמרא כאן (אך בכי"מ: צפון), וכן במסכת מידות הנדפסת בגמ', וכן בילק"ש (דבה"י רמז תתרפ) ובתוס' בחולין פגב, ובירטב"א שם.

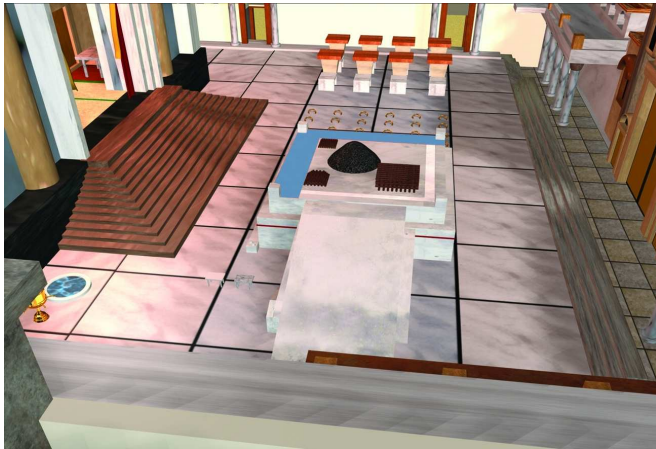
1. הדלקת הנרות, למשל, או לחם הפנים – מצותם זהה בכל מקום. אולם המזבח, שעליו מוקטרים גם קרבנות יחידים וקרבנות נדבה, הרי בהיותו משמש לעם גדול השוכן בארץ טובה ורחבה – בוודאי היקף הקרבנות שעליו שונה מזה שבמדבר, ובפרט ברגלים.

2. כך גם נראה מתוס' כאן (ד"ה ארבע וד"ה אף) וראשונים נוספים, שדנים בסוגיות הסותרות לכאורה לסוגיה כאן, ולא תירצו שסוגיות אלו סותרות כתנא קמא.

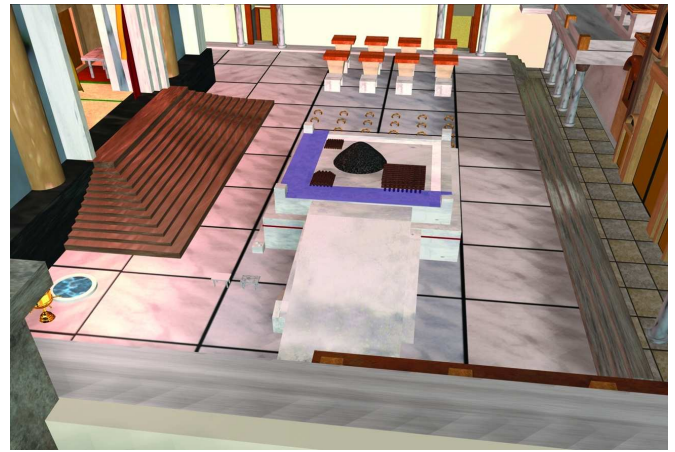
3. עוד בשיטת המאירי ראה להלן הערה 28.

4. בשבת (נה,א ד"ה מי הוה) כתב: "שלמה... עשה מזבח אבנים של שלשים ושתים אמה". כך משתמע גם ברש"י כאן (ד"ה תנן התם), המצטט ממסכת מידות בנוסח: "ר' יוסי אומר בתחילה... ולא אמר ר' יוסי" כנוסח המשניות שלפנינו, ונוסח זה משמעו שר' יוסי חולק (עיין רשב"ם ב"ב קכב,א ד"ה ה"ג אמר). וכן לעיל נט,ב (ד"ה

להוסיף עליו אלא בדרום. ואילו לדעת ר' יוסי (זבחים נח, א) שהמזבח כולו בצפון – אי אפשר להוסיף אלא בצפון. אם כן, בדברי ר' יוסי במידות ראוי לגרוס כדברי ר"ת: "ארבע אמות מן הצפון", בהתאם לשיטתו, אבל מסתבר שדבריו אינם מוסכמים בנקודה זו!¹¹

התוספת למזבח – שיטת רבנו תם. לדעתו התוספת היתה מצפון וממערב.

התוספת למזבח בימי בית שני. על פי הגרסה המקובלת, נוספו ד' אמות למזבח מדרום וממערב.

לא היה יסוד, מפני ששטח זה היה בחלקו של יהודה, ואילו המקום המקודש למזבח אינו אלא בחלקו של בנימין. אם כן, לא יתכן להוסיף מן המזבח לצד דרום, שכן בכך יכנס המזבח ארבע אמות לשטח יהודה, שאינו ראוי להקרבה! ואם נאמר שהגמי לעיל מתארת את המצב בבית שני, ובבית ראשון היה גם היסוד הדרומי בחלקו של בנימין, נמצא שגם צורת היסוד והלכות העבודה התלויות בו (כגון מקום מתן דם העולה) נשתנו בין בית ראשון לשני, וזאת לא שמענו. לפיכך קבע, שיש לגרוס במידות "ד' אמות מן הצפון"⁷.

תוס' (והרא"ש במידות) מוכיחים לאידך גיסא, מדברי בר קפרא להלן שהתוספת נועדה להכיל במזבח את מקום השיתין, והרי הניסוך נעשה בדרום-מערב המזבח, ושם מקומו של בור הנסכים, ומכאן שהמזבח הורחב דרומה⁸. לדעתם, אכן בבית ראשון היסוד הדרומי היה בחלקו של בנימין⁹.

יש לזון על שיקול נוסף, שאינו מוזכר בתוס': לדעת ר' יהודה (זבחים נח, ב) שהמזבח עומד במרכז העזרה, וכך עמד מן הסתם בבית ראשון, מסתבר שהתוספת היתה צריכה להיות מכל צידי המזבח, כדי שמקומו במרכז יישמר. לדעה שהמזבח עומד בדרום העזרה, ומן הסתם אף בבית ראשון קצהו הצפוני היה קו האמצע של העזרה¹⁰, אי אפשר

הסיבה להגדלת המזבח

הגמ' שואלת מדוע הוגדל המזבח בבית שני, ומשיבה על כך כמה תשובות:

א. רב יוסף (בתירוץ הראשון): המזבח לא הכיל את הקרבנות הרבים, משום שלא היה סיוע של אש משמיים לאש שבידי אדם. לפי זה, עם שיבת השכינה במלואה במהרה בימינו לא יהיה צורך בגודל כזה (עזרת כהנים על מידות שם, ד"ה מלמד), אך יש אומרים שאף על פי כן "מעלין בקודש ואין מורידין" (שפת אמת).

ב. בר קפרא: המזבח הורחב כדי לכלול בשטחו את בור השיתין, המיועד לקבלת נסכי היין. בבית ראשון סברו שהמזבח צריך להיות אטום לגמרי, ולכן היין נשפך על גג ומשם נול על צדו עד בור הנסכים שלצד המזבח, ובבית שני סברו אחרת, שהיין צריך להיבלע במזבח עצמו, כי 'שתיית' היין על ידי המזבח גדרה כ'אכילת' הקרבנות¹². מעל בור השיתין נקבעו נקבים, דרכם נשפך היין לבור¹³.

להיות מעט דרומה יותר, אם לפחות חלקו יהיה מול פתח ההיכל, ככתוב: "ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד" (שמות מ, כט). מכל מקום, לדעה שכל המזבח בדרום נשארו רק חמש אמות וחצי בין הכבש לבין הכותל הדרומי של העזרה, ולא מסתבר שבבית ראשון צמצמו את המרחק הזה.

11. עמד על כך בעבודה תמה' דף כא, עיין שם ביאורו לחילופי הנוסח בין המשנה לגמרא. קדמו בקצרה בהעלאת שיקול זה בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' ג, ושם טעם נוסף שלא להוסיף בצפון, כדי שלא למעט את השטח הראוי לשחיטת קדשי קדשים.

12. עיין הל' ממרים ב, א, שבית דין יכול לחלוק בהבנת התורה גם על בית דין גדול ממנו, ורק בתקנות חכמים אין ב"ד רשאי לבטל דברי חברו אלא אם יהיה גדול ממנו. מבחינה רעיונית ניתן להסביר, שבבית שני החשיבו יותר את ניסוך היין כקרבן עצמו, בגלל הקשר בין הקמתו לבין מעשה פורים, וכל שתייתו של אשורוש לא באה אלא להורות שהמקדש לא יבנה, ולפיכך השתמשו בשתייה בכלי ניסוך היין (מגילה יא, ב). ועוד: היין רומז לתורה שבעל פה, שנתרבתה בימי בית שני (לכל העניין עיין 'פרי צדיק' לפורים אות ב ואות ח).

13. התפארת ישראל (מידות שם) מסביר, שלא ניתן היה לפתור זאת ללא הרחבת

7. כך הנוסח בכתה"י של המשנה (עיין שינויי נוסחאות במשניות עם ע"א פירושים), וכן בנוסח המשנה שברמב"ם, בהלכות גדולות (סי' נט), רד"ק ביחזקאל מגיג ומאירי במידות. על פי זה כתב הרמ"ע מפאנו (בשו"ת, סי' ג) שזוהי מחלוקת בין הבבלי לירושלמי (כלומר, שנוסח המשניות יסודו בא"י). יש להעיר, ש"כמין גמא" הוא האות היוונית Γ. לגרסה "דרום ומערב" צורה זו מתאימה לנקודת מבטו של העומד בשער ניקנור, ואילו לגרסה "צפון ומערב" צורה זו מתאימה לנקודת מבטו של העומד מדרום, ליד הכבש (ועיין ב'ליקוט'ים' הנדפסים במשניות בשולי הגליון).

8. הראיה אינה ברורה, שכן יתכן שהבור נמצא במערב המזבח, וההרחבה בצפון לא נועדה להכיל את השיתין אלא רק לקיים דין "רבוץ". נראה שתוס' מבינים שגם בבית ראשון וגם בבית שני השיתין היו בקרן "דרומית מערבית", ושהיו דרומיים באותה מידה שהיו מערביים, וזה מכריח שההרחבה היתה מערבה ודרומה.

9. על פי זה תוס' דנים האם סדר מתן דם העולה בבית ראשון היה שונה משל בית שני.

10. בגמ' נט, א נלמד הדין שהמזבח בדרום מדרשה מ"צפונה", שיהא הצפון פנוי מכלום, ולכאורה דרשה זו אינה מכריחה שהמזבח יתחיל בקו האמצע, ויכול הוא

מסקנת רב יוסף: ניתן להגדיל את המזבח עד ששים אמה רב יוסף מיישב את הקושי באופן חדש: עולי בבל מצאו פסוק ("קרא אשכחו ודרוש"): "ויאמר דויד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל" (דה"א כב,א), המקיש את המזבח לבית: "מה בית ששים אמה – אף מזבח ששים אמה"¹⁸. רש"י מפרש, שדוד קידש שטח של ששים (על ששים) אמה המיועד למזבח, וניתן לבנות את המזבח בכל גודל שירצו בגבולות שטח זה. עולי בבל בנו מזבח של ל"ב אמה בלבד, כי לא נצרכו ליותר מזה¹⁹. על פי זה, המניע לתוספת אינו עצם הפסוק, אלא אחד הטעמים הקודמים: הצורך המעשי במזבח גדול, או הכללת השיתין במזבח²⁰.

מתירוך זה עולה מסקנה הלכתית חשובה, שניתן להגדיל את מידות המזבח עד ששים אמה על ששים אמה. כן מתבאר גם בתוס' הרא"ש (חולין פג,ב, ובפירושו למידות ג,ד) ובפירושו 'תוספות אחרות' על הספרא (ויקרא נדבה פרשת יב,ט), וזוהי הדעה המקובלת באחרונים²¹.

בספר הראב"ה (סי' אלף קמ) מופיע משא ומתן ארוך בין הראב"ה לבין ר' אליעזר בר' יהודה, בעל 'הרוקח', בעניין שינוי מידות המזבח²². הראב"ה פירש את ההיקש לבית בדרך אחרת (והסכים עמו הרוקח): "ששים אמה" של המזבח כוללות את הכבש, והמזבח עצמו אינו אלא ל"ב על ל"ב. אמנם המזבח והכבש תופסים בקרקע ששים וששים אמה (כדברי המשנה במידות ה,ב, המובאת בגמ' בעמ' ב), אך לדעתו יש לנכות מהם את היסוד והסובב בצפון המזבח (כשם שהיסוד והסובב שבדרומו כלולים במידת הכבש), ונמצא שששים אמה בקרקע התקדשו למזבח ולכבש²³. כך

ג. רב יוסף (בתירוץ שני): בברייתא התפרש הכתוב בעזרא (ג,ג): "ויכינו [עולי בבל] המזבח על מכוונותיו" – "שהגיעו לסוף מידותיו". רש"י מפרש, שלעולי בבל התגלו בנבואה מידותיו הסופיות של המזבח, שלא התגלו לשלמה, והרחיבו אותו על פי נבואה זו.

הגמ' מקשה על כך מן הפסוק: "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דה"א כח,ט), המלמד על כך שמידות המקדש כולו נמסרו לדוד בנבואה והוא מסרן לשלמה¹⁴. ופירש רש"י את הקושיה, שמוכח מפסוק זה שגם לשלמה היה גילוי נבואי על המזבח, ואם כן לא יתכן שהתגלתה לעולי בבל נבואה חדשה על מידותיו הנכונות של המזבח, שהרי לא תיתכן סתירה בין גילויים נבואיים!

דרך אחרת בפירוש תירוץ זה של רב יוסף (יריעות שלמה, הל' בה"ב ג,ג): ממהלך הגמרא ניתן להבין שרב יוסף אמר את דבריו בעקבות דברי בר קפרא, ששמעם "כי אתא רבין"; ואם לא כן, לא יובן מדוע דברי בר קפרא נקבעו בין שני תירוץיו של רב יוסף¹⁵. לפיכך נראה, שכוונת רב יוסף לסייע מן הברייתא לתירוץ בר קפרא, שהטעם לתוספת אינו בגלל צורך מעשי כלשהו, אלא משיקול הלכתי שנתברר באותה שעה¹⁶.

לדרך זו, יש מקום לפרש גם את קושיית הגמ' על תירוץ זה באופן אחר (שכן לדברינו מקור השינוי איננו על פי נבואה חדשה, אלא על פי הסברה ששתייה כאכילה). קושיית הגמ' מ"הכל בכתב" מוסבת על כל התירוצים לעיל: כיצד הורשו להגדיל את המזבח בניגוד לנבואה שנמסרה לשלמה?¹⁷

שמקורו בברייתא לעיל שעולי בבל "הגיעו לסוף מידותיו", והרי בפועל לדברי רב יוסף כאן לא בנו את המזבח עד סוף מידותיו, ולפיכך יש לפרש שהתברר להם סוף מידותיו, ומשמע שידעו דבר שלא נודע לשלמה (לשם זבח; תוספת קדושה). מדברי רש"י יוצא, שהגילוי הנבואי לשלמה היה רק על מה שלא ניתן לדורשו בשכל אנושי (טהרת הקדש). בעל 'לחם שמים' (מידות ג,א) כותב על כך: "לא נתנו לו לב מן השמים להבינו ולדורשו כך... בבית ראשון ודאי כך היה אהוב וחביב לפני המקום".

20. הביטוי "קרא אשכח ודרש" מופיע בכמה מקומות, ומשמעו בדרך כלל שהפסוק המדובר איננו העילה הראשונית לחידוש, אלא מציאת הפסוק איפשרה את החידוש (עיין סוכה נא,ב), וגם שם האומר זאת הוא רב יוסף ע"פ הנוסח בכמה כת"י, עיין מערכה עט הערה 10).

21. קרית ספר (הל' בית הבחירה פ"ב); תוס' י"ט (מידות ג,א); מנחת חינוך (מצוה צה); ועוד. יש לדון על שיטת ראשונים אחרים המזכירים את שיעור ששים – התוס' כאן והתוס' והריטב"א בחולין שם – האם דעתם כרש"י או כראב"ה להלן, עיין בשפת אמת, ואכמ"ל.

22. ספר הראב"ה נדפס במלואו רק בדורנו, ודבריו בעניין זה לא נדונו באחרונים. 23. הסובב אמנם מקודש כמזבח, על פי דעת תנא קמא להלן סה,א שמוטר להקטיר על גבי הסובב, ומכל מקום אין זה עיקרו של המזבח, וההשוואה היא בין עיקר הבית (ששים אמה הם חללו בלא כתליו, אף שגם הם קדושים כהיכל) לבין עיקרו של המזבח והכבש (ושמא לדעת הראב"ה הכבש ראוי להקטרה, עיין מערכה ריא). ויש להעיר, שב'תוספות אחרות' הנ"ל העלה אפשרות לפרש שמידת הששים נאמרה על המזבח עם הכבש, ודחאה מכח קושי זה, שמידתם ששים ושתיים. במרומי שדה הסביר את חשבון הששים באופן אחר, שרק אמת היסוד אינה נחשבת כמזבח (ע"פ תוס' ביומא מה,ב ד"ה סודרו), וכנגדה יש לנכות גם את האמה התחתונה של הכבש (וראה כעין זה בתוס' סג,א ד"ה חוץ, שהאמה התחתונה של הכבש נמדדת בחמישה טפחים כמו אמת היסוד).

יש מקום להסבר נוסף, ש"עד ששים" אין פירושו שמוטר לכתחילה להגדיל את

המזבח: לבור השיתין מקום קבוע, שנעשה מששת ימי בראשית, וגם המזבח "מקומו מכוון ביותר" (הל' בה"ב ג,א). מכל מקום, לכאורה היה ניתן להסתפק בכך שנקב היין יעבור בתוך המזבח ויתעקל החוצה אל בור הנסכים שבצידו; ושמא אין זו דרך "שתייה".

14. ראה לעיל מערכה עט. בפסוקים שם נפרטו תבנית ההיכל והחצר וכלי המקדש שבהיכל: מזבח הזהב, שולחן ומנורה, ולא הוזכר המזבח החיצון, אבל אפשר שהוא בכלל "תבנית כל אשר היה ברוח עמו לחצרות בית ה'" (פס' יב).

15. כך עולה גם מגרסת הילקוט שמעוני (רמז תתרפ): "אמר ליה רב יוסף", רבין המביא את דברי בר קפרא (אם כי, הילק"ש השמיט את דברי רבין, ומקישור דבריו נראה ש"אמר ליה" מוסב על אביי).

16. התמיהה "לאו היינו דתניא" מתפרשת לפי זה כאישור: האם לא אכן כך שנינו? ביטוי זה מופיע בש"ס רק עוד פעם אחת (להלן עמ' ב), גם שם בפי רב יוסף, וגם שם ניתן לפרש זאת כאישור, ראה להלן מערכה קמז.

17. כך פירש את הקושיה בעבודה תמה' (דף כב), וכעין קושיית הגמ' בכמה מקומות מ"הכל בכתב" על ההיתר לעשות שינויים במקדש, ועיין גם בתוס' י"ט במידות ג,א (וראה להלן הערה 45). ובעניינו, אם המזבח אינו מספיק לקרבנות רבים – אין ברירה אלא למעט בקרבנות, ואי אפשר לשנות את המזבח לצורך זה. ובאשר לשיתין, ממה נפשך: אם ניתן לשנות את מקום בור השיתין ולהכלילו במזבח כפי מידותיו בבית ראשון – יש לעשות כך, ולא להגדיל את המזבח; ואם אי אפשר לעשות כן (כגון שגם מקום הבור נמסר בנבואה) – הרי הנבואה מוכיחה שאין לכלול את השיתין במזבח!

18. הרוקח (בפירושו לסיפור התפילה, על מזמור 'יושב בסתר') מביא רמזים בתורה למספר זה: "אילים ששים עתודים ששים, כבשים בני שנה ששים, זאת חנוכת המזבח" (במדבר ז,פח), וכן "נבוב לוחות" (שמות כז,ח), בגימטריה ששים.

19. רש"י מוסיף: "ושלמה לא הבין לדרשו", ולכאורה לא מובן מדוע הוצרך לכך, הרי אפשר ששלמה דרשו ולא נזקק לתוספת, כי אש של שמים סייעתו! נראה

סוגיה זו, האוסרת להוסיף על מידת המזבח, סותרת לכאורה לגמ' כאן, המתירה להוסיף עד ששים אמה. תוס' (ד"ה אף) משיבים על כך (בתירוץ השני), שההיתר להוסיף נאמר על אורך המזבח ורוחבו, אך לא בגובהו²⁷. נראה להסביר את החילוק בין הגובה לבין האורך והרוחב, שהפסוק "זהו בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל" נאמר עוד בטרם נבנה הבית, ומובנו שדוד ייעד את שטח הקרקע לבית ולמזבח, ולפיכך ההיקף אינו אלא לעניין מידת האורך והרוחב. טעם נוסף יש לומר, שהתירה התורה להרחיב את המזבח כי לעיתים יש בכך צורך (כדברי הגמ' "לא ספק"), אבל אין תועלת בהגבהתו (ועיין לעיל נט,ב): "אפשר כהן עומד על גבי המזבח ועבודה בידו וכל העם רואין אותו מבחוץ?".

בראבי"ה (שם) מצינו מחלוקת בדבר: הראבי"ה סובר שאין לחלק בין הרוחב לגובה, שכן "אין היקף למחצה", ואילו הרוקח סובר, שמכיוון שנאמר "הכל בכתב" אין לנו לחדש על סמך ההיקף יותר מן ההכרח, הרוחב בלבד.

"אחד העיד להם על המזבח"

הגמ' בהמשך מביאה את מאמרו של ר' יוחנן: "שלושה נביאים עלו עמהם מן הגולה: אחד שהעיד להם על המזבח...". וכן נאמר בבבלי"ה על ידי ר' אליעזר בן יעקב. רש"י מפרש את העדות "שיש לו מקום להוסיף עד ששים אמה", כדברי רב יוסף. ברם, התוס' (ד"ה אחד) סוברים שנביא זה העיד על הפירוש המדויק לדברי יחזקאל (ראה להלן). כלומר, שהעיד שיש לעשות את המזבח ל"ב אמה, וכן פירש הרמב"ם (ראה להלן). אין זה סותר בהכרח לדברי רב יוסף אודות ששים אמה, שכן דרשת רב יוסף מלמדת עד כמה היה מותר להוסיף, ואילו הנביא העיד כמה ראוי לעשות בפועל, על פי יחזקאל. ועל פי הפירוש השני לעיל, ש"ששים" כולל את הכבש, ומשמעו שיש לעשות את המזבח עד ל"ב אמה, נמצא שדברי ר' יוחנן, גם לפי פירוש התוס' והרמב"ם, זהים לדברי רב יוסף.

חילופי הגרסאות באים לידי ביטוי במשא ומתן הנ"ל בין הראבי"ה לרוקח. הראבי"ה כתב: "ופירש רבנו שלמה משום הכל בכתב", והרוקח משיב: "ומפרש תלמודא (דלא) [ולא] ר' שלמה משום דכתיב הכל בכתב", אולם הראבי"ה חוזר וכותב לו: "דפירש רבינו שלמה ולא תלמודא משום דכתיב הכל בכתב". רש"י בערוכין (קד,א ד"ה קא מוסיף) מציין לסוגיה בחולין, ומוכח מדבריו שבגרסתו בחולין לא הופיע משפט זה, ע"ש היטב. בכך מוסברת דעת ר"ת (ראה להלן) שהסביר שהקושיה מדין "רבעו יהיה המזבח".

27. גם רש"י שם כותב: "קמוסיף אבנין – להגביהו", אך הדברים צריכים ביאור, שהרי דם העוף ניתן על קירו האנכי של המזבח, והדין על נתינת עפר תחתיו פירוש לכאורה שיש לטוח את הקיר בעפר ולהרחיב את המזבח. וכך יוצא מהתירוץ השלישי בתוס' (המובא בתוס' בחולין בשם ר"ת), שקושיית הגמ' נובעת מדין "רבעו יהיה המזבח", והרי דין זה נאמר על הרוחב. הראבי"ה (בתשובתו הנ"ל) הקשה כן על רש"י, ופירש שלדבריו קושיית הגמ' נאמרה על שירי הדם הניתנים על גג היסוד (ועיין לעיל מערכה קט, על מתן שיריים בעוף), או שהקושיה לשיטת ראבי"ה (להלן סה,א) שעולת העוף נעשית בראש המזבח ממש (ראה להלן מערכה קסא, ונראה שפירש שלדעה זו הדם ניתן בגג המזבח, ותמוה, שהרי מפורש בתורה "על קיר"). לענייננו יש לומר, שהראשונים שלא תירצו לחלק בין הרוחב לגובה – אפשר שמודים לחילוק זה, אבל לדעתם אין זה תירוץ לסוגיה שם, מפני שהיא עוסקת ברוחב.

כתבו מדעתם גם כמה אחרונים (מראה כהן; שפת אמת; מרומי שדה).

לפירוש זה, "הגיעו לסוף מידותיו" פשוטו כמשמעו, שהגיעו בפועל, ולא כדברי רש"י שרק התגלה להם עד להיכן ניתן להגיע²⁴. יתרון נוסף בפירוש זה, שגודל המזבח והכבש דומים יותר לגודל הבית, ששים אמה על ל"ב אמה²⁵.

בפירוש ר"י ברצלוני לספר יצירה (מהדו' מקיצי נרדמים עמ' 109) מופיעה גרסה חדשה, הנותנת כיוון אחר לגמרי לסוגיה: "כי אתא רבין אמר ר' שמעון בן פזי: משום שיתים הוסיפו" וכו', עד "ולא על גבי מחילות", כמו לפנינו בגמ', ומכאן והלאה: "אמר ליה: אי הכי מה בית שיתים אף מזבח שיתים". מסתבר שר"י ברצלוני קיצר בהעתקה והשמיט את הפסקה "אמר רב יוסף לאו היינו דתניא... קרא אשכח ודרש" וכו'. מכל מקום, נראה בבירור ש"שיתים" איננו שישים אמה, אלא כ"שיתים" שביסוד המזבח, לאמור: רב יוסף מביא מקור, "קרא אשכח ודרש", לשיטה זו שהוסיפו משום השיתין, שכשם שלבניין הבית נחפרו יסודות בקרקעו (מכות יא,א: "כשכרה דוד שיתין", ופירש רש"י: "יסודות של בית המקדש") – כך גם יש לחפור למזבח.

שינוי גובהו של המזבח

יש לברר, האם ההיקף המשווה את המזבח לבית ומתיר להרחיבו עד ששים אמה נאמר גם לגבי גובה המזבח, וניתן להגביהו כגובה הבית (שלושים אמה, כגובה הקומה התחתונה בבית ראשון).

בגמ' בחולין (פג,ב) נאמר, שאי אפשר לקיים בקרבנות העוף את מצות כיסוי הדם, מפני שהמצוה כוללת גם מתן עפר על גבי הקרקע לפני שפיכת הדם, ואי אפשר לעשות זאת במזבח: "היכי ליעביד? ליתבי וליבטליה? [ניתן עפר על המזבח ויקבע בדעתו להשאירו שם לעולם] – קמוסיף אבנין, וכתביב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'²⁶ לא ליבטליה? – קא הוי חציצה" [בין המזבח לדם העוף. רש"י].

המזבח עד ששים אמה, אלא פירושו: כשם שהבית יכול להיות ששים כן גם המזבח, וממילא ברור שמידות המזבח של שלמה, ל"ו אמות כולל הכבש, אינן המידות הסופיות, ולכן מותר להוסיף עליהן עד שיעורו של יחזקאל, ל"ב אמות, וזהו "הגיעו לסוף מידותיו" (ראה להלן בדעת הראבי"ה בעניין היחס ליחזקאל).

24. ממילא אין צורך לומר ש"שלמה לא הבין לדורשו", ראה לעיל הערה 19.

25. החישוב כולל את הכתלים (עיין יומא טז,ב): "נמצא מזבח מכוון כנגד היכל וכתליו". לשיטת רש"י יש לשאול: הרי המזבח צריך להיות רבוע, ואם אורכו ששים – אף רחבו כן, ומניין לנו להקיש לקולא לאורך הבית ולעשות עד ששים? שמה יש להקיש לרוחב הבית, וכך נגיע ל"ב אמה! עוד יש לשאול, כיצד ניתן היה ליעד ששים אמה למזבח? הרי המזבח צריך להיות בטוח בנימין, ולפיכך אי אפשר להוסיף עליו מצד מזרח (עיין תוס' ד"ה ארבע), וממערב יש ל"ב אמות בלבד בין המזבח להיכל, ומרביתם נצרכים למעלות להיכל! במקדש דוד (סי' אד, דן בשאלה האחרונה, וכתב שרב יוסף סובר כדעת לוי (לעיל נד,א) שמותר לבנות את המזבח גם בשטח יהודה, אלא ששטח זה לא יתקדש להקרבה. ועדיין קשה, כיצד ייעשה מזבח ששטח ניכר ממנו אינו ראוי להקרבה, ובפרט חלק מ' קרנותיו, וכיצד יהיה כשר למתן דם חטאת?

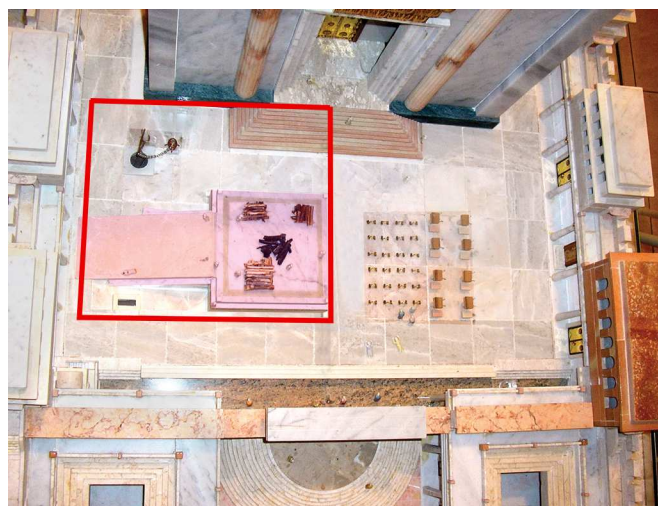
26. כך מופיע בגמ' לפנינו, וכן בתוס' ד"ה קא מוסיף, אבל בכ"מ הפסוק חסר.

הראבי"ה (סי' אלף קמ) מעלה את השאלה במפורש, וז"ל: "ובהיא סוגיא זבחים קשה לי טובא, דפריך והא כתיב 'הכל בכתב' אלא אמר רב יוסף וכו' וגמיר מבית. ובמסכת מידות... יליף לה במתניתין מדכתיב 'והאריאל'". יש לשים לב, שהראבי"ה אינו שואל למה הגמ' התחבטה בצורך להוסיף ("לא ספק", "שתיה כאכילה"), אלא תמיהתו רק מדוע הגמ' סוברת שאסור להוסיף ("הכל בכתב"). נראה מדבריו, שהגמ' יודעת אמנם שהמקור הוא מיחזקאל, אבל חותרת להבין מדוע עולי בבל התאמצו לקיים את נבואתו בפרט זה? השאלה מתחדדת לאור העובדה, שמבין כל הפרטים המיוחדים שנאמרו ביחזקאל – התבצעו בפועל בבית שני שינויים מעטים בלבד²⁹. לפיכך יש להניח שעולי בבל הגדילו את המזבח גם בגלל צורך נוסף, וכך מפרש רבנו שמעיה (מידות ג,א): "הוסיפו עליו כדי לקיים המדה שלמדה יחזקאל ברוח הקודש, ומפני שלא היה בו ספוק"³⁰.

גם התוס' (ד"ה אחד) עוסקים בשאלה זו, ומקשים על הגמ' בסוף הסוגיה, האומרת שהנביא העיד "על המזבח", מזה הצורך בעדותו, הרי הדבר מפורש ביחזקאל! מכיון שהקשו רק כאן, משמע שלדעתם דברי יחזקאל כלשעצמם אינם סיבה מספקת להוספה, אלא רק מאפשרים אותה.

תוס' משיבים, שהפסוק ביחזקאל אינו חד משמעי, שכן ניתן לפרש שמידת כ"ד על כ"ד האמורה בו נאמרה לא על מקום המערכה בלבד, אלא על ראש המזבח כולו, כולל הקרנות, וכך מזבח זה יתאים לגודל המזבח בבית ראשון. לכן היה צורך בנביא שיבוא ויבהיר את כוונת יחזקאל, שמדובר במזבח בן ל"ב על ל"ב. מעין זה עונה גם הראבי"ה בתירוץ הראשון³¹.

תירוץ נוסף בראבי"ה: "דאין קשה ממדות, והתם לא מייתי מהאריאל אלא שכ"ד על כ"ד היה ומיהו יחזקאל גופיה מנא ליה לשנות מניין של מזבח, והכתיב 'הכל בכתב'... הילכך צריך להכי פסוק הכתוב גבי בניין של דוד ושלמה, דבשום מקום אינו מביא מקראי דיחזקאל". לא רק שאין ללמוד מיחזקאל חובה לשנות, אלא אף לא היתר

הרחבת המזבח עד ששים אמה. על פי שיטת רש"י בסוגיה, דוד המלך קידש ששים אמות על ששים אמות משטח העזרה לצורך בנין המזבח, ובבית ראשון ושני ניצלו רק חלק קטן משיעור זה. קיימות אפשרויות שונות כיצד לשרטט את מקומן של ששים האמות הללו (עיין 'עיר הקודש והמקדש' ח"ה עמ' סג והלאה), וכהצעה אפשרית סומנו כאן ששים אמות החל מן האולם, ועל פי השיטה שכל המזבח בדרום. יש אומרים שדוד קידש רק ששים על ל"ב אמה, כמידת המזבח והכבש שהיו בפועל בבית שני.

הסוגיה – ונבואת יחזקאל

הסוגיה העוסקת בהרחבה בטעם ובהיתר להוסיף על המזבח בימי בית שני מעוררת תמיהה גדולה, שכן המקור לתוספת זו מפורש במשנה במידות שם: "וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות... שנאמר: 'והאריאל שתים עשרה אורך בשתים עשרה רוחב רבוע' (יחזקאל מג,טז). יכול שאינו אלא שתים עשרה על שתים עשרה? כשהוא אומר 'אל ארבעת רבעיו' מלמד שמן האמצע הוא מודד שתים עשרה אמה לכל רוח". ומכיוון שמקום המערכה כ"ד אמות, ויש להוסיף עוד ארבע אמות לכל רוח (ליסוד, טובב, קרנות ומקום הילוך הכהנים) – ממילא המזבח כולו ל"ב על ל"ב. אם כן הנביא יחזקאל הוא שקבע בנבואתו את גודל המזבח, ועולי בבל עשו על פי דבריו!²⁸

בגמ' במנחות (צ"ב) מפורש שה"אריאל" האמור ביחזקאל הוא מקום המערכה בלבד, והגמ' מוכיחה מפסוק זה על רוחבו המדויק של המזבח המתואר במסכת מידות, עיין שם. ולדרכו של המאירי יש לומר, שאמנם ר' יוסי פירש שהפסוק ביחזקאל מדבר על כל גג המזבח, אבל הגמ' הולכת בשיטת תנא קמא, המפרש את יחזקאל על מקום המערכה בלבד (ואולי מטעם זה ממשיך המאירי: "ונראין דברי תנא קמא").

29. עיין ברמב"ם הל' בה"ב א, ד ובהקדמת התוס' יו"ט למסכת מידות, מהם משתמע שעולי בבל לא היו חייבים לעשות כדברי יחזקאל אף בדברים המפורשים בו, אלא עשו כעין דוגמאות בלבד, וראה במערכה עט על הגדלת מידות האולם בעקבות נבואת יחזקאל.

30. כיוצא בזה כותב בתפארת ישראל (מידות פ"ג אות יג), שיחזקאל לימד את הדין ש"שתיה כאכילה", ובענייני בנין המקדש רשאי הנביא לחדש הלכה, וראה להלן בדברי הראבי"ה.

31. אם כי לשונו אינה ברורה לגמרי, ונראה שנוסח כל התשובה השתבש. הראבי"ה, כאמור, מקשה זאת על הלימוד של רב יוסף מן ההיקש לבית, מדוע נזקק לו ולא למד מיחזקאל, ותשובתו, שהלימוד מהבית מבאר את יחזקאל. זאת, על פי שיטתו הנ"ל ש"ששים אמה" כוללים את המזבח והכבש, וכך הלימוד מהבית מוכיח על מזבח בן ל"ב אמות.

28. במאירי מצינו פירוש מחודש למשנה זו, המסיר את השאלה מעיקרה, וז"ל: "וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הצפון וארבע אמות מן המערב כעין גאם, שנאמר 'האריאל שתים עשרה'... למד שמן האמצע היה מודד שתים עשרה לכל רוח, וודאי מדידתו מן הסובב". נראה מדבריו שכ"ד האמות הן כל גג המזבח (כפי שהציע תוס' כהוה-אמינא לפירוש פסוק זה, שאותה שלל הנביא "שהעיד על המזבח"). משתמע שפירש את דברי ר' יוסי, שלא הביא את הפסוק ביחזקאל כדי ללמד על מזבח בני הגולה (כפירוש המקובל, עיין רא"ש ורע"ב במידות שם; רש"י זבחים נט,ב ד"ה ונאמר להלן רבוע; רד"ק ביחזקאל שם), אלא כדי להוכיח שהמזבח של שלמה היה קטן יותר, כלומר, שיחזקאל מתאר את המזבח כפי שהיה בבית ראשון!

ממילא אין מקום לשאלה מדוע הגמ' כאן אינה אומרת שהמזבח הורחב בעקבות נבואת יחזקאל, שכן לדעה זו שהיתה תוספת – הרי זו תוספת על מזבח יחזקאל! נראה שהמאירי הוכרח לכך לפי שיטתו הנ"ל שר' יוסי חולק על תנא קמא, ואם כן ראוי שר' יוסי יביא פסוק כדי להוכיח את עיקר חיזושו, גודל המזבח בבית ראשון, ולא יביא פסוק כדי להוכיח את מה שתנא קמא מודה בו. אך יש לשאול, מדוע ר' יוסי לא הביא את הפסוק המפורש יותר בדברי הימים, אודות מזבח שלמה בן עשרים האמה? וממילא מתברר שפשט המשנה שלא כדברי המאירי, ור' יוסי אינו חולק כלל על ת"ק, ולא טרח להביא את הפסוק המפורש בדב"ה"י על מזבח בית ראשון, אלא רק את הפסוק הפחות ברור ביחזקאל המוכיח את גודל המזבח בבית שני.

מכוונות הרבה, וצורתו ידועה איש מאיש... ומזבח שבנו בני הגולה – כעין מזבח שעתידי להבנות עשוהו, ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה. ושלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה... אחד העיד להן על מידותיו. מלשונו "איש מאיש", ובעיקר מפירושו למשנה, משתמע שמידות המזבח הן הלכה למשה מסיני³⁶.

בהמשך (הל' יז) כותב הרמב"ם: "מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו – אינן מעכבין". אין סתירה בין הדברים: לכתחילה אסור לשנות את מידות המזבח, ובדיעבד הרי זה מזבח כשר (שאילת דוד דף יד; אבן האזל; ח' ר' אריה ליב מאלין ח"ב סי' כז). טעמו של דבר, שדין "הכל בכתב" נאמר רק לכתחילה (אבן האזל)³⁷. טעם אחר: דין "הכל בכתב" נאמר לעניין צורת הבית בכללו (כולל המזבח), ואם לא נעשה כצורתו – אין זה בית הבחירה שמצוה לבנותו, ומצות הקמת בית המקדש לא התקיימה במלואה; ומכל מקום, הרי זה מזבח כשר. הלכה היא ש"מקריבין אף על פי שאין בית", וכשרות המזבח אינה תלויה בהיותו חלק מבית הבחירה העשוי כצורתו, ולכן ניתן לקיים בו את מצות הקרבת הקרבנות (ח' הרא"ל שם; מנחת אליהו, לרבה של ירושלים הרב יצחק קולין זצ"ל, ח"א סי' כד, ב).

מכל מקום יש לשאול, מדוע הרמב"ם אוסר להוסיף על מידות המזבח, ואינו מזכיר את האמור בגמ' שמותר להגדילו עד ששים אמה? כמה תשובות נאמרו על כך:

א. מדין תורה מודה הרמב"ם שכל המקום המקודש למזבח – ששים אמה – ראוי לכך, אבל מכיוון שביחזקאל נאמרו מידות מסוימות, וכן עשו בני הגולה – אין לשנות מנבואתו (ערוך השלחן העתיד, הל' בית הבחירה ה,ה; אבן האזל; שרידי אש ח"א סי' קע)³⁸.

ב. הרמב"ם מפרש, שדברי ר' יוחנן בסוף הסוגיה על כך שנביא העיד "על המזבח", פירושה שהעיד שיש לעשותו ל"ב אמות (כמשתמע בבירור בדברי הרמב"ם בהלכה זו, ובפירושו המשנה במידות ה"ל). לדעתו זהו תירוץ חדש

לשנות, אלמלא שיש לכך מקור קדום יותר (עיין בראבי"ה שם בעניין הגמ' בסוכה על השינוי בעזרת נשים על סמך פסוק בזכריה). נראה שטעם הדבר, שהתכנית שמסר דוד לשלמה מקורה בהלכה למשה מסיני (מדרש שמואל פרשה טו,ג), ו"אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה"³²!

הברייתא: מידות המזבח אינן מעכבות

בברייתא המובאת בגמ' נאמר: "ק"ן וכבש ויסוד וריבוע – מעכבין. מידת ארכו ומידת רחבו ומידת קומתו – אין מעכבין". ברייתא דומה מובאת גם בתוספתא במנחות (ו,ו): "מידת המזבח בין ארכו ובין רחבו אינה מעכבת, אבל (רבויו) [ריבועו] מעכב". מלשון הברייתא (וכן מהקשר התוספתא, עיין שם) משתמע שלכתחילה יש להקפיד על המידות, אלא שהקפדה זו אינה מעכבת. אכן, כך דעת בעל הרוקח (מובא בראבי"ה סי' אלף קמ), הכותב: "דנהי דעיכובא ליכא, מצוה מיהא איכא דהא כתיב (חמש) [שלש] אמות קומתו", והוסיף: "נהי דליכא עיכוב אם כבר הקריבו את הקרבן, לכתחילה מיהא מעכב", שאין להקריב אם השתנו המידות (ודימה זאת לסמיכה, שאף על פי שאינה מעכבת – אין להקריב קרבן שאי אפשר לסמוך עליו).

ברם, רש"י (ד"ה אלא) כותב, שעולי בבל לא בנו מזבח בכל השטח המקודש לכך, ומציין לברייתא "אין מעכבין", ומשמע שלדעתו מותר לכתחילה לשנות ממידה זו³³, וכן נראה מתוס' (ד"ה מדת)³⁴.

מקור נוסף ממנו יש ללמוד היתר לשנות את מידות המזבח הוא הגמ' לעיל (נח,א), שמעלה אפשרות שאדם ישחט בקרקעו של המזבח לאחר "דבצריה בצורי", שקיצר את המזבח (ראבי"ה שם; והרוקח בתשובתו שם מסביר שההיתר לשנות מתייחס לרוחב דווקא ולא לגובה, כשיטתו ה"ל). ויש מקום לדחות, שמדובר על אפשרות רחוקה שמישהו עבר ועשה זאת (ציץ אליעזר ח"ב מז)³⁵.

שיטת הרמב"ם: אין לשנות את מידות המזבח

הרמב"ם (הל' בית הבחירה ב,ג-ד) פוסק: "מידות המזבח

רומזות, כנראה, לסוגיה כאן, וכוונתו, שלאחר שהרחיבו את המזבח, מהשיקולים האמורים בסוגיה, חזרו בהם וסברו שנוון יותר להעמידו על מידה מצומצמת יותר. ממילא יש לומר, שאין כוונת הגמ' שמותר למעט את המזבח, אלא שמדובר על מקרה תיאורטי שבי"ד יסבור שכן הדין.

36. בפירושו המשנה במידות גא, כתב: "כי הדיק במדות המזבח בתורה הוא חמור מאד וכך מקומו". ובהמשך: "ק"ן המזבח והסובב והיסוד הם באמה בת חמישה טפחים, ושאר מידות המזבח באמה בת ששה, כך בא בקבלה, והרמז לכך ביחזקאל". אלא שעל פי זה קשה להבין כיצד שלמה המלך עשה מזבח קטן יותר, וכיצד יתכן שלא ידע על מסורת זו?

37. בחידושי הגר"ח הלוי על הרמב"ם הל' בה"ב א, נקט בפשטות ש"הכל בכתב" מעכב, והעירו עליו באבי עזרי שם ובאבן האזל הל' ביאת המקדש ה,יט, בסופו, שמדקדק דברי הרמב"ם מוכח שאינו אלא לכתחילה.

38. בערוך השולחן כתב זאת כדין לכתחילה, ש"אינו מהראוי להוסיף או לגרוע מנבואת יחזקאל, ואילו באבן האזל ושרידי אש כתבו זאת כדין גמור, שאסור לעבור על נבואתו, וראה לעיל: הסוגיה ונבואת יחזקאל. בקרית ספר כתב בדעת הרמב"ם כרש"י, ש"העיד על מידותיו" היינו שמותר להוסיף עד ששים, ומאידך כתב ש"אין להוסיף על מה שבנו", ולא ביאר כיצד הדברים מתיישבים.

32. וראה לעיל מערכה עט, ובמערכה הבאה, דיון על "אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה" בענייני המקדש.

33. בטווח שבין ששים אמה לבין חמש אמות, ראה לעיל ולהלן. נראה שמחלוקתם לשיטתם בשאלה הנ"ל האם ה"ששים" כוללים את הכבש: לדעת רש"י הששים אינם כוללים אותו, ועולי בבל בנו מזבח קטן מזה האפשרי, ומכאן שניתן לשנות; ואילו לרוקח "ששים" כוללים את הכבש, ועולי בבל בנו את המזבח כמידתו המדויקת, ונמצא שבכל מזבח נאמרו מידותיו המדויקות והמחייבות, ואין להוסיף או לפחות מהן.

34. תוס' מקשים על "אין מעכבין" מדין "הכל בכתב", ומתרחצים שההיקש מהבית למזבח, המלמד על מזבח של ששים אמה, נאמר רק אם ירצו בכך, ולכן כל מידה שהיא עד ששים אינה מעכבת. התירוץ מוכיח ש"אין מעכבין" הוא היתר לכתחילה, ונראה שגם בקושיה סברו כך, ולכן הקשו מדין "הכל בכתב", האוסר לשנות לכתחילה.

35. הדבר תלוי בגרסה בגמ' וברש"י: הגרסה שלפנינו "בצריה" פירושה: מיעט אותו, לשון יחיד, בדומה ללשון הגמ' לעיל: "דעביד מחילות", וכך פירש רש"י: "אם נמלך לקצר את המזבח". השטמ"ק גורס בגמ': "בצרי", ופירושה: מיעט, לשון רבים. כך גם הגיה ברש"י: "נמלכו לקצר את המזבח כדאמר לקמן". המילים "כדאמר לקמן"

שולל לגמרי את האפשרות להרחיב את המזבח עד ששים. מאידך, מדבריו יוצאת גם קולא, שהדין שמידות המזבח אינן מעכבות בדיעבד נאמר בכל גודל שהוא, אפילו יותר מששים, שהרי משמע מדבריו שגם מזבח גדול מל"ב כשר בדיעבד, ואין יסוד, לשיטה זו, לחלק בין פחות מששים ליותר מששים. ממילא נראה, שלדעת הרמב"ם המזבח כשר גם אם שטחו לא התקדש לשם כך³⁹.

גודלו המינימלי של המזבח

על הברייתא הנ"ל, שמידות המזבח אינן מעכבות, אומרת הגמ': "אמר רבי מני: ובלבד שלא יפחתנו ממזבח שעשה משה. וכמה? אמר רב יוסף: אמה... אמר ליה אביי: דילמא מקום מערכה קאמר מר? אמר ליה: מר דגברא רבה הוא ידע מאי קאמינא".

מדברי רש"י משתמע שגם רב יוסף מצריך חמש אמות, ובא רק לציין שמתוכם מקום המערכה אינו אלא אמה על אמה (מלבי"ם שמות כז,א; ליקוטי הלכות; שפת אמת)⁴⁰, וכן משמע להדיא בראבי"ה (סי' אלף קמ). ברם, הרמב"ם (הל' בה"ב ב,יז) פוסק: "מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינן מעכבין, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלוש אמות, כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר". נראה שפירש, שלא לחינם הזכיר רב יוסף את מקום המערכה בלבד, אלא כוונתו לומר שדי בשיעור זה למזבח כולו (קן אורה; ליקוטי הלכות)⁴¹. וכן משמע משאלת הגמ' "וכמה", שדברי רב יוסף באים להוסיף חידוש שאינו מובן מאליו מדברי ר' מני (אם כי, יתכן שהשאלה והתשובה באו לומר שאת מידות המזבח שעשה משה יש לחשב כשיטת ר' יוסי, שהמזבח היה חמש על חמש). ומכאן למד הרמב"ם גם לגבי הגובה, שלמרות שהמזבח במשכן היה עשר אמות (כדעת ר' יוסי, וכפי שכתב הרמב"ם בהל' ה שם) – העיקר הוא מקום המערכה, שאינו אלא שלוש אמות (ללא הקרנות).

על פי זה, הברייתא "מדת ארכו... אין מעכבין" באה לומר שאפילו מה שמפורש בתורה אינו מעכב, וכמשמע מדברי רב הונא: "כל מקום שנאמר 'המזבח' לעכב", שאף לא כל הכתוב בתורה מעכב. גודל אמה על אמה מעכב, משום שללא 'מערכה' הראויה לשמה – אין זה 'מזבח' הראוי לעבודה כלל, ולפיכך יש ללמוד גם לגבי גובה מקום המערכה⁴².

אך יש מפרשים את הרמב"ם אחרת, שכוונתו שיהיו אמה על אמה ברום שלוש למקום המערכה מלבד מקום להילוך

מזבח בגודל הקטן ביותר האפשרי. לדעת הרמב"ם, על פי הפרשנות המקובלת לדבריו, ניתן להקים מזבח בגודל אמה על אמה ובגובה שלוש אמות. במכון המקדש הוכן מזבח זה, על ידי האמן אסף קדרון הי"ו, והוא ניתן להעברה למקומו במקדש בשעת הצורך. לא נתפרשו מידות הקרנות והיסוד במזבח על פי מידות אלה. הקרנות נעשו ברוחב טפח, וביסוד נשמרה מידת אמה, כמו במזבח של ל"ב אמות.

לשאלה כיצד הוסיפו עולי בבל על המזבח, שהנביא הורה להם על פי הנבואה להגדיל את מידות המזבח. ר' יוחנן חולק על דברי רב יוסף, המתיר להוסיף על מידות המזבח עד ששים אמה, והלכה כר' יוחנן, משום שהברייתא בהמשך על ג' הנביאים מסייעתו (ליקוטי הלכות; הר המוריה).

ג. הרמב"ם פירש כדעת הראבי"ה הנ"ל, ש"ששים" בדברי רב יוסף כוללים את הכבש (שערי זיו, סי' ג אות ח-ט; ובדומה לכך ניתן לומר שגרס כר"י ברצלוני הנ"ל).

על פי שני הפירושים האחרונים בדעת הרמב"ם, הרמב"ם

41. בליקוטי הלכות מבאר שהרמב"ם לא גרס בדברי אביי "מר" (לכאורה זוהי גרסת רש"י ד"ה דלמא!), ונמצא שאביי ורב יוסף דנים בפירוש דברי ר' מני.

42. מקצת הדברים מאבן האזל הל' בה"ב פ"ב ה"ג. לשון הפסוק: "ועשית את המזבח עצי שיטים חמש אמות אורך... רבוע יהיה המזבח ושלוש אמות קומתו". אפשר ש"המזבח" נאמר רק לעניין מה שסמוך לו מלפניו או אחריו, דהיינו עצי שיטים (במשכן) ורובע ושלוש אמות, אך לא חמש אמות; ברם, באבן האזל שם סובר ש"המזבח" נאמר גם על האורך והרוחב, ולרמב"ם רב יוסף חולק על רב הונא וסובר שלא כל מה שנאמר בו "המזבח" מעכב.

39. מרש"י ד"ה לאו היינו וד"ה מה בית מבואר שיש מושג של מקום קדוש למזבח, וראה במערכה הבאה: הצורך בהקמת המזבח במקומו המדויק.

40. נראה שהדברים מוכרחים על פי פירושו (ד"ה אלא) ש"אין מעכבין" מתיר לשנות אף לכתחילה, והרי לא יתכן שמותר לכתחילה לשנות מן המידות המפורשות בתורה (וכן מוכח בגמ' בבכורות יז,ב: "תא שמע ממידת כלים, ממידת מזבח" וכו'), ומשמע שמדובר במזבח החיצון, ולכתחילה חובה להקפיד על מידותיו האמורות בתורה). לפיכך יש לפרש, שזוהי כוונת ר' מני באומרו שאין לפחות מחמש אמות של משה. ברם, לרמב"ם "אין מעכבין" נאמר רק בדיעבד, כאמור, וממילא יש מקום לפרש אחרת את ר' מני, כדלהלן.

מותר להגדיל את המזבח, ואין הוכחה שהתירוצים האחרים בגמ' חולקים על כך באופן עקרוני⁴⁵.

סיכום

בבית המקדש המזבח היה גדול מזה שבמשכן: בבית ראשון היו ארכו ורחבו כ"ח אמה, ובבית שני ל"ב אמה (ר') יוסי במשנה במידות, ורוב המפרשים, פרט למאירי, סוברים שאין מחלוקת בדבר). שלמה המלך בנה את המזבח על פי נבואה שעברה במסורת. עולי בבל הוסיפו על המזבח ארבע אמות במערב, וכן בדרום (רש"י; תוס'; רא"ש) או בצפון (ר"ת). ההרחבה נועדה להגביר את ההספק במזבח (רב יוסף בתחילת הסוגיה), או כדי לכלול את השיתין (בר קפרא).

הגמ' אינה מסתמכת על תיאור המזבח ביחזקאל כמקור להרחבת המזבח בבית שני. טעמו של דבר, שהפסוק ביחזקאל אינו ברור לגמרי (תוס'), או משום שעולי בבל לא היו חייבים לקיים את נבואתו, ואף אין בנבואתו משום היתר להרחיב, אם אין לכך מקור בתורה או בנבואה שנאמרה לשלמה (ראבי"ה).

הגמ' מביאה מקור להיתר להרחיב את המזבח, מדרשה לפיה דוד קידש ששים אמה לצורך המזבח, בדומה לשטח ההיכל. דעת רש"י, שהכוונה לששים על ששים אמה למזבח מלבד הכבש, ואין חובה לעשות כן, ולפיכך עולי בבל הוסיפו על פי הצורך. לדעתו זוהי גם מסקנת הסוגיה ("אחד העיד על המזבח"), וזוהי הדעה הרווחת באחרונים. לדעת הראבי"ה וכמה אחרונים, הכוונה לששים אמה כולל הכבש (ללא היסוד), והכוונה שיש לעשותו בגודל זה דווקא, כפי שנעשה בבית שני. הרמב"ם אינו מזכיר שיעור ששים, משום שלכתחילה יש לעשות כמידה המתוארת ביחזקאל (אבן האזל ועוד), או משום שלדעתו מסקנת הגמ' שוללת את הדרשה הנ"ל (ליקוטי הלכות), או משום שפירש את מידת הששים כראבי"ה (שערי זיו).

יש אומרים, שעל פי דרשה זו ניתן גם להגביה את המזבח כגובה ההיכל (ראבי"ה), ויש אומרים, שההשוואה להיכל נאמרה על האורך והרוחב בלבד (תוס'; רוקח).

בברייתא נאמר שמידות המזבח אינן מעכבות. לדעת רש"י, מותר לשנותן לכתחילה (בטווח שבין חמש אמות לששים אמה). לדעת הרמב"ם והרוקח, אסור לשנותן לכתחילה, ואם שינה – המזבח כשר (לרוקח, מכל מקום אין להקריב עליו, אלא שאם הקריב – קרבנו כשר).

מזבח קטן מזה של משה – פסול. ברש"י משמע שהכוונה

הכהנים והקרנות, ובסך הכל חמש אמות, והטעם, שכל המפורש בתורה – מעכב, ורק מה שנלמד מגזרה שוה (הגובה, לדעת ר' יוסי, או הרוחב, לדעת ר' יהודה) – אינו מעכב (חק נתן; הר המוריה; מלבי"ם שמות כז, א)⁴³.

סיכום הלכות גדול המזבח		
הגדול	רש"י	רמב"ם
פחות מאמה על אמה	פסול	
מאמה ועד חמש אמות	פסול	משמע שכשר בדיעבד
מחמש ועד פחות מל"ב אמה	כשר ומותר	כשר בדיעבד
ל"ב אמה	כשר לכתחילה	
למעלה מל"ב ועד ששים אמה	כשר ומותר	כשר בדיעבד
למעלה מששים אמה	משמע שפסול	כשר בדיעבד

בניית מזבח קטן בשעת הדחק

מן ההלכה המכשירה בדיעבד מזבח שונה מזה שהיה במקדש, עולה שאלה האם מותר לעשות כן לכתחילה בשעת הדחק (מחמת קושי מעשי לבנות מזבח גדול, או קושי הלכתי באיתור גבולותיו המדויקים), על פי הכלל הידוע בפוסקים: "שעת הדחק – כדיעבד דמי". כמה מהאחרונים שדנו באפשרות לחידוש העבודה בימינו נקטו בפשטות שהדבר מותר, לצורך קיום מצוות הקרבנות⁴⁴.

בעל 'עבודה תמה' (דף כב) כתב אחרת, שאסור לשנות את מידות המזבח ואפילו אם משום כך תתבטל העבודה. ראייה לדבר הביא ממדרש רבה פרשת תולדות (פרשה סד, ז): "בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש... אזלין אליו כותאי ואמרין: ידיע להוי למלכא דהדין קרתא מרדתא תתבנא... ואמר להון: מה נעביד וגזרית? אמרין ליה: שלח ואמר להון: או ישנון יתיה מאתריה, או יוספון עליה חמש אמין, או יפצרון מיניה חמש אמין, מן גרמיהון אנון חזרין בהון". מכאן שאסור לשנות אפילו את מקום ההיכל, ואפילו אם בשל כך יתבטל בניינו, וכל שכן על המזבח, ש"מידותיו מכוונות ביותר". ב'עזרת כהנים' על מסכת מידות (מהדו') מפעל תורת המקדש ח"א עמ' קלה) דחה את הראיה משם, שחזרו בהם משום שהבינו שכוונת הרומאים לדחייה בעלמא, וגם אם יאותו לשינוי זה – ימצאו תואנה אחרת להשביתם מהמלאכה. ולעניין ההיכל מצינו מפורש ברמב"ם (הל' בה"ב ד, ב) ופירוש המשנה מידות ז, ז), שעולי בבל התלבטו על מקומה של אמה טרקסין, ומכח זה שינו את גודל ההיכל מכפי שהיה בבית ראשון!

ומהגמ' כאן משמע שלא כדבריו, מהתירוץ שהרחיבו את המזבח משום ש"לא ספק", הרי שלצורך תועלת העבודה

45. בעבודה תמה הוכיח מכאן להיפך, משום שפירש שהקושיה מ"הכל בכתב" היא על תירוץ זה (ראה לעיל הערה 17). אולם רש"י פירש שהקושיה מ"הכל בכתב" מוסבת על התירוץ "הגיעו לסוף מידותיו", ולא על התירוץ "לא ספק". וגם לפי דרכו, אין מכאן ראיה: "לא ספק" אינו הכרח גמור השקול לביטול העבודה, ובוודאי המקום הספיק לקרבנות הציבור, ומסתבר שלכל קרבנות החובה, ולכן אין זו סיבה מוכרחת להרחבת המזבח. ראייה לדבר, שגם אחרי ההרחבה המערכת אינן מכסות את כל שטח המזבח, ואם כן ניתן היה להצמצם במזבח כשל בית ראשון.

43. המלבי"ם מכריח כפירוש זה, למרות הדוחק בלשון הרמב"ם, מפני שהקרנות מעכבות, והרי הן ממעטות מרוחב אמה על אמה! ושמה יש לומר, שמידת הקרנות וצורתן אינה מעכבת, ודיינו בבליטות היוצאות מן המזבח באלכסון כלפי חוץ, ואינן ממעטות משטחו.

44. לדין בנושא עיין בספר 'הר הקודש' עמ' קנא-קנג ו'עיר הקודש והמקדש' ח"ה עמ' סג והלאה.

על פי הדעה המקובלת בפוסקים, מותר לבנות לכתחילה מזבח הכשר בדיעבד אם יש בכך הכרח לצורך חידוש העבודה.

למזבח שאורכו פחות מחמש אמות, וברמב"ם נראה שהכוונה למקום המערכה בלבד – אמה על אמה ברום שלוש אמות (ויש שפירשוהו כרש"י).

מערכה קמה. איתור מקום המזבח (סב,א)

יסודם בכך שזהו "המקום אשר יבחר ה'... לשום את שמו שם" (דברים יב,ה). מדברי הנביאים וממסורת ישראל נודע, שמלבד בחירת מקום המקדש קיימת בחירה נוספת של מקום מסוים ומוגדר בתוך הר המוריה לשם הקמת מזבח. כך כותב הרמב"ם בהל' בית הבחירה (ב,א-ב): "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר: 'זוה מזבח לעולה לישראל' (דברי הימים א כב,א). ובמקדש נעקד יצחק אבינו... ומסורת ביד הכל, שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה – הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון כשנברא קרבן, ומשם נברא, אמרו חכמים: אדם ממקום כפרתו נברא". ממהלך הדברים נראה, שבחירת מקום המזבח היא היסוד לבחירת מקום המקדש בכללו².

מקור לדברי הרמב"ם הללו הוא מדרש פסיקתא רבתי (פרשה מד,ב): "כיון שראה אותו [את דוד המלך] הקדוש ברוך הוא שעומד ומצטער על בית המקדש מיד שלח אצלו גד הנביא, והראה לו את מקום בית המקדש... ויאמר לו עלה והקם לה' מזבח בגורן ארונה היבוסי. מיד הלך דוד... וימצא שם את המזבח שבו הקריב אדם הראשון, ובו הקריב נח, ובו הקריב אברהם. כיון שמצא אותו התחיל מודד ואמר: מכאן ועד כאן העזרה, מכאן ועד כאן קדש הקדשים, כמה שכתוב: 'ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלהים', ומהיכן? – 'זה מזבח לעולה'".

ג. קידוש מקום המזבח – בקדושת ירושלים והמקדש מצינו, שמלבד הקדושה הקיימת במקום מצד בחירת ה' קיים רובר נוסף של קידוש המקום בידי אדם, כפי שעשו דוד ושלמה. קידוש זה הוא המחיל, מבחינת ההלכה, את דיני הקדושה על המקום (עיין מערכה קמ).

דברי חז"ל הוזכר כיצד מקדשים את ירושלים ואת העזרה (שבועות טו,א), ולא מפורש כיצד מקדשים את שטח ההיכל והמזבח³. בגמ' לעיל (ס,א) נאמר על הפסוק: "ביום

עולי בבל הקימו את המזבח במקום בו עמד בבית ראשון, ככתוב: 'ויקם ישוע בן יוצדק ואחיו הכהנים וזרובבל בן שאלתיאל ואחיו, ויבנו את מזבח אלהי ישראל... ויכינו המזבח על מכוונתו' (עזרא ג,ב-ג). הסוגיה כאן עוסקת בשאלה, כיצד זיהו עולי בבל את מקומו המדויק של המזבח. יש לברר את הדרכים שהוצעו בגמ' לאיתור מקום המזבח, ומה יש ללמוד מהן על דרכי הזיהוי האפשריות. כמו כן יש לברר, מהי החשיבות בהעמדת המזבח בדיוק במקום שבו היה.

סוגיה זו מקבלת משנה חשיבות בימינו, וגדולי ישראל הרבו לעסוק בה בדיון על האפשרות לחדש את עבודת המקדש. האם יש בידינו הכלים הדרושים לשם כך, והאם ניתן לעשות זאת גם בהעדר נבואה? האם חיוני לאתר את מקום המזבח המדויק, ובהעדר אפשרות כזו תתבטל עבודת הקודש? במסגרת זו לא נעסוק במכלול השאלות הקשורות לכך¹, אלא בשאלות היסוד בסוגיה.

הצורך בהקמת המזבח במקומו המדויק

לדיוק מקום המזבח יש חשיבות הלכתית משלושה כיוונים:

א. מקומו ביחס לעזרה – התורה קבעה מקום מסוים למזבח ביחס למכלול של ההיכל והעזרה (בבית עולמים ואף במשכן), ונחלקו תנאים בפירוש הפסוקים, האם הוא בדרום העזרה או בצפונה או במרכזה לנוכח ההיכל (עיין דף נח-נט ובשערי היכל למסכת יומא מערכה כד). מעתה, מכיוון שקדושת העזרה קיימת לדורות – עלינו לזהות את שטח העזרה, ולמקם את המזבח בתחום מסוים ממנה, לכל שיטה כעניינה. מבחינה זו אין למזבח מקום מוחלט, אלא קביעת מחיצות העזרה היא הגורמת להגדרת מקום המזבח. אף אין זה מקום מדויק, ועל פי כל שיטות התנאים הנ"ל ישנו מרחב מסוים שניתן למקם את המזבח באתרים שונים בתוכו.

ב. המקום אשר בחר ה' – קדושת ירושלים והמקדש

1. כגון: האם ידוע לנו המרחק באמות בין המזבח לבין כתי העזרה? (ראה להלן הערה 9 ובשערי היכל למסכת יומא, מערכה כד); האם יש בידינו נקודת ציון בטוחה במקום המקדש כיום, כגון הזיהוי של כיפת הסלע עם אבן השתייה, ממנה ניתן למדוד את המרחק למזבח על פי מסכת מידות; האם ידועה לנו בוודאות מידת האמה שעל פיה יש למדוד?

2. במהדורות הרמב"ם המדויקות מתבאר, שהלכות א-ב הן הלכה אחת, כלומר, שהלכה ב' ומסורת ביד הכל' וכו' היא הנימוק לרישא של הל' א': "המזבח מקומו מכוון ביותר". ודברי הרמב"ם בהל' א': "ובמקדש נעקד יצחק אבינו" הם הקדמה לדבריו בהל' ב' (שיעור דבריו ביחס שבין ההלכות, שבתחילה כתב את המפורש

3. במשכן התקדש המזבח במשיחה, ולדורות כל כלי השרת "עבודתן מחנתן", אבל השאלה כיצד מתקדשת הקרקע.